

λάξεως. Θεωρεῖ δὲ τοῦτο θεμιτόν, ὡς θεωρεῖ ἐπιτετραμμένον εἰς ἕκαστον νὰ γίνῃ δοῦλός τινος. «Ὡς μεταξὺ πλειόνων τρόπων ζωῆς, τῶν μὲν καλυτέρων τῶν δέ, ἕκαστος εἶναι ἐλεύθερος νὰ υἱοθετήσῃ ἐκεῖνον, ὅστις εἶναι τῆς ἀρεσκείας αὐτοῦ, οὕτω λαός τις δύναται νὰ ἐκλέξῃ τὴν μορφήν τῆς κυβερνήσεως, ἣτις φαίνεται εἰς αὐτὸν καλή. Δὲν θὰ κρίνωμεν δὲ τὸ δικαίωμα, ὅπερ ὁ κυρίαρχος ἔχει ἐπὶ τῶν ὑπηκόων αὐτοῦ, ἐκ τῆς ἀξίας μορφῆς τινος κυβερνήσεως, (πρόβλημα τοῦτο, ἐφ' οὗ αἱ γνώμαι πολὺ δίστανται), ἀλλ' ἐκ τῆς ἐκτάσεως τῆς βουλήσεως ἐκείνων, οἵτινες ἐξεχώρησαν τὸ δικαίωμα τοῦτο»¹. Ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ἡ ἐξουσία τοῦ λαοῦ ἐξαντλεῖται ἐν τῇ πράξει τῆς ἐγκαθιδρύσεως τοῦ κυριάρχου· μετὰ τοῦτο δὲ ὁ λαὸς καθίσταται πλέον ὀριστικῶς καὶ ἀμετακλήτως δοῦλος.

Ὁ κυρίαρχος εἰς οὐδένα ἔναντι τῶν ὑπηκόων αὐτοῦ περιορισμὸν ὑπόκειται. Ὑποχρεοῦται ὅμως νὰ τηρήσῃ ἐν τῇ ἐνασκήσει τῆς ἐξουσίας αὐτοῦ τοὺς κανόνας τοῦ φυσικοῦ καὶ τοῦ Θεοῦ δικαίου. Ἐν ἔναντι αὐτοῦ περιπτώσει ἀναγνωρίζεται εἰς τὸν λαὸν τὸ δικαίωμα τῆς παθητικῆς ἀντιστάσεως, ἔστιν ὅτε δὲ καὶ τῆς ἐπαναστάσεως².

§ 2. Ἡ θεωρία τοῦ Thomas Hobbes³.

Ὁ Hobbes εὗρε τὴν θεωρίαν τοῦ φυσικοῦ δικαίου καὶ τὰς πρὸς αὐτὴν συνδεδειμένας θεωρίας τῆς φυσικῆς καταστάσεως καὶ τοῦ κοινωνικοῦ συμβολαίου ἐν μεγάλῃ ἀκμῇ, ἰδίᾳ μετὰ τὴν δημοσίευσιν τοῦ ἔργου τοῦ Grotius. ὅπερ ἔσχε μεγάλην ἐπιτυχίαν. Προσπάθησε δὲ νὰ δώσῃ τὴν δέουσαν λύσιν εἰς τὰ ἀφορῶντα εἰς τὰς ἀνωτέρω θεωρίας προβλήματα, ἅτινα, ὡς λέγει, εἶχον κτισθῆ μέχρη τότε «εἰς τὸν ἀέρα»⁴.

¹ Βλ. L. I, c. III, § 8.

² Βλ. L. I, c. IV, πβλ. I. II, c. III, § 9.

³ Βλ. ἀνωτέρω, τεῦχος Α'. σελ. 53 κ. ἐπ.

⁴ Βλ. Epistola dedicatoria ἐν, The Elements of Law, Moral and Politic.

Ἡ μέθοδος ὅμως, ἣν ὁ Hobbes ἀκολουθεῖ, εἶναι διάφορος ἐκείνης τοῦ Grotius. Ὁ Hobbes ὑπῆρξε γραμματεὺς τοῦ Βάκωνος καὶ μαθητὴς τοῦ Γαλιλαίου, ἀμφοτέρων δὲ τούτων αἱ ιδέαι ἤσκησαν ἐπ' αὐτοῦ μεγάλην ἐπίδρασιν. Ἐν τούτοις ὁ Hobbes διατηρεῖ τὴν πρωτοτυπίαν αὐτοῦ. Προσεπάθησεν οὗτος νὰ πραγματευθῇ τὰ ἠθικὰ καὶ πολιτικὰ προβλήματα ἐπὶ τῇ βάσει τῆς φυσιοκρατικῆς μεθόδου (naturalismus). Παραδέχεται τὴν καθολικότητα τῆς αἰτιοκρατίας. Ὁ νόμος τῆς αἰτιότητος ἰσχύει καθολικῶς καὶ ἀναγκαίως¹, καὶ κατ' ἀκολουθίαν εἶναι ἀσύλληπτος ἢ ὑπαρξίς ἐλευθέρου ὑποκειμένου, ὅπου νὰ δύνηται νὰ παρεμποδίσῃ τὴν τέλεσιν πράξεώς τινος, ἐφ' ὅσον ὅλοι οἱ ἀπαιτούμενοι διὰ τὴν τέλεσιν αὐτῆς ὄροι εἶναι παρόντες. Τοιοῦτόν τι θὰ ἀπειτέλει ἀντίφασιν². Δὲν παραδέχεται βούλησιν, νοουμένην ὡς *causa sui*, ἣτις θὰ ἠδύνατο νὰ ἀρχίσῃ κατὰ τρόπον ἀπόλυτον πράξιν τινα. Ἀκολουθεῖ τὴν ἐμπειρικὴν καὶ θετικὴν μέθοδον, δύναται δὲ νὰ θεωρηθῇ ὡς ὁ πρόδρομος τῆς λεγομένης ἐπιστημονικῆς φιλοσοφίας³, τῆς ἀνεξαρτήτου ἠθικῆς καὶ τοῦ utilitarianismus, ὃν βραδύτερον ἀνέπτυξαν ὁ Bentham, ὁ J. St. Mill, κ.ά.

Φυσικὴν κατάστασιν λέγων ὁ Hobbes νοεῖ τὴν προπολιτειακὴν, ἢ μᾶλλον τὴν ἐξωπολιτειακὴν⁴. Τὸ πρόβλημα τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητος τῆς καταστάσεως αὐτῆς δὲν ἔχει σημασίαν διὰ τὸν

¹ Τὸ πρόβλημα τοῦ determinismus μελετᾶται ὑπὸ τοῦ Hobbes εἰδικότερον ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ ὑπὸ τὸν τίτλον: *Of Liberty and Necessity*, 1654.

² Βλ. *De corpore*, c. VI, § 10

³ Οὕτως ὁ Hobbes, προσπαθὼν πάντοτε νὰ τηρῇ τὰς θεμελιώδεις ἀρχὰς τῆς γενικῆς αὐτοῦ φιλοσοφίας, ἀναχωρεῖ ἐκ τῆς φυσικῆς, ἵνα φθάσῃ εἰς τὴν ψυχολογίαν καὶ τὴν κοινωνιολογίαν, καὶ ἐπὶ τῇ βάσει αὐτῶν κατασκευάζει τὸ ἠθικοπολιτικὸν αὐτοῦ σύστημα. Ταῦτα δὲ ἐν μιᾷ τριλογίᾳ, ἣτις ἀποτελεῖται ἐκ τῶν τριῶν βασικῶν αὐτοῦ ἔργων, τοῦ *De corpore*, τοῦ *De homine* καὶ τοῦ *De Cive*.

⁴ Βλ. *De Cive*, praefatio ad lectorem: «Ostendo primo, *conditionem* hominum extra societatem civilem (quam *conditionem* appellare liceat statum naturae)».

Hobbes¹. Οὗτος θέτει ταύτην καθ' ὑπόθεσιν ἀπλῶς, ἵνα ἀνεύρη, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀνθρωπίνων ἰδιοτήτων, τοὺς ὅρους, ὑφ' οἷς ἡ ἀνθρωπότης θὰ ἔζη, ἀνευ τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, « τοὺς ὅρους τῆς ἀσφαλείας, ἐν οἷς ἡ φύσις ἔθεσε τοὺς ἀνθρώπους πρὸς ἀλλήλους »², ἐν ἄλλαις λέξεσι τὴν αὐτόματον κοινωνικὴν τάξιν. Πρόκειται δηλαδὴ περὶ προβλήματος κοινωνιολογικοῦ. Ἄλλως τε, καὶ εἰάν ποτε ὑπῆρξεν ἡ κατάστασις αὕτη, θὰ ἀπετέλεσε περίοδον ὄλως μεταβατικῆν, προσωρινὴν καὶ μικρᾶς διαρκείας.

Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Grotius, ὁ Hobbes δὲν δέχεται ὡς στοιχεῖον τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως τὸν appetitum societatis³, ἀλλὰ θεωρεῖ τὸν ἄνθρωπον ὡς ὄν κατ' ἐξοχὴν ἐγωϊστικὸν καὶ μάλιστα κακόν⁴, ὅσάκις δὲ οὗτος ἔρχεται εἰς κοινωνίαν πρὸς ἄλλους, πράττει τοῦτο οὐχὶ ἔνεκεν ἐμφύτου τινὸς κοινωνικῆς διαθέσεως, ἀλλ' ἀπὸ συμφέροντος καὶ δίψης διὰ δόξαν καὶ ἐξουσίαν⁵.

Ἐν τῇ φυσικῇ καταστάσει οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἐλεύθεροι καὶ ἴσοι⁶ πρὸς ἀλλήλους, ἕκαστος δὲ ἔχει φυσικὸν δικαίωμα *ius naturale*, δηλαδή ἐξουσίαν ἐπὶ παντὸς πράγματος καὶ ἐπὶ παντὸς προ-

¹ Βλ. *Leviathan, sive de Materia, Forma et Potestate civitatis ecclesiasticae et civilis*, c. XIII καὶ *De Cive, praefatio* τῆς δευτέρας ἐκδόσεως.

² Βλ. *Leviathan*, c. XIII.

³ Βλ. *De Cive, sectio I, c. I, § II*.

⁴ Ἐνεκα τούτου λέγει πρὶν κοιμηθῶμεν κλειδόνομεν τὴν θύραν, ταξιδεύομεν ἔνοπλοι, οἱ δὲ κύνες ἐπὶ τῇ θεᾷ ἀνθρώπου γαυγίζουσι. Βλ. *De Cive, Sect. I, c. I, § II*.

⁵ Βλ. *De Cive, Sect. I, c. I, § II*: «*Omnis igitur societas vel commodi causa, vel gloriae, hoc est, sui, non sociorum amore contrahitur*». Ἐν δὲ ταῖς περιπτώσεσι, καθ' ἃς ἡ τάσις πρὸς συναναστροφὴν φαίνεται ἀνιδιοτελής, οἱ ἄνθρωποι, λέγει, ὁρμῶνται ἐκ τῆς ἐπιθυμίας πρὸς ἐπίδειξιν αὐτῶν καὶ διαβολὴν τῶν ἀπόντων. Ἐνεκα τούτου δὲ συμβουλεύει νὰ ἀποχωρῶμεν τελευταῖοι ἐκ τῶν συγκεντρώσεων.

⁶ Βλ. *De Cive, Sect. I, c. I, § III*.

σώπου ¹, ἐφ' ὅσον δὲν ὑφίσταται ἡ διάκρισις μεταξὺ τοῦ ἐμοῦ καὶ τοῦ σοῦ ², καὶ ἡ ὠφέλεια ἀποτελεῖ τὸν κανόνα τῆς συμπεριφορᾶς. Ἐνεκα τούτου ὁμως, καὶ δοθέντος, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι φύσει ἐγωϊστής, ἐπέρχονται κατ' ἀνάγκην συγκρούσεις, οὕτω δὲ ἡ φυσικὴ κατάστασις καταλήγει εἰς πόλεμον πάντων κατὰ πάντων ³.

Λυθέντος οὕτω τοῦ ψυχολογικοῦ καὶ κοινωνιολογικοῦ προβλήματος, ὁ Hobbes, χωρὶς νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν μέχρι τοῦδε θέσιν αὐτοῦ, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς ιδιότητες τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἔρχεται εἰς τὸ ἠθικὸν πρόβλημα ⁴, ὅπερ θὰ ἦδύνατο νὰ διατυπωθῇ ὡς ἀκολουθῶς. Ποία σχέσις δέον νὰ ὑφίσταται μεταξὺ πράξεως καὶ σκοποῦ ἀτόμου τινός, πρὸς ἄλλα ἄτομα, ἅτινα ἐπιδιώκουσι συγκρότως τὸν αὐτὸν σκοπὸν. Διότι ἐξ αὐτῆς ἀκριβῶς τῆς σχέσεως ἡ πράξις λαμβάνει ἠθικὸν χαρακτήρα καὶ ἐξ αὐτῆς δέον νὰ ἀπορρέωσιν οἱ ἠυθμιζόντες τὰς πράξεις κανόνες. Οἱ ἠθικοὶ ἄρα κανόνες εἶναι οὐσιωδῶς κοινωνικοί, τούτου δ' ἕνεκεν ὁ Hobbes ὡς βάσιν τοῦ ἠθικοῦ αὐτοῦ συστήματος θέτει τὰ ψυχολογικὰ καὶ κοινωνιολογικὰ δεδομένα. Προσθέτει ὁμως ἐνταῦθα καὶ νέον τι στοιχεῖον, τὸν λόγον, οὕτω δὲ φθάνει εἰς τὸν φυσικὸν νόμον (*lex naturalis*), ὅστις ἀκριβῶς ἔρχεται, ἵνα θέσῃ περιορισμὸν εἰς τὴν ἀχαλίνωτον ἐκείνην ἐξουσίαν τοῦ ἀτόμου, ἣτις συνιστᾷ τὸ *ius naturale*.

Ἡ *lex naturalis* εἶναι ἡ ὑπαγόρευσις τοῦ ὀρθοῦ λόγου ⁵,

¹ Βλ. *De Cive*, sect. I, c. I, § X, XV.

² Βλ. *De Cive*, sect. I, c. I, § X : «*Natura dedit unicuique ius in omnia...Et hoc est quod vulgo dicitur, Natura dedit omnia omnibus*».

³ Βλ. *De Cive*, sect. I, c. I, § XII : «*... negari non potest. quin status hominum naturalis antequam, in societatem coiretur bellum fuerit ; neque hoc simpliciter, sed bellum omnium in omnes*».

⁴ Κατ' ἀκολουθίαν καὶ εἰς τὸ νομικὸν πρόβλημα. διότι ἡ διάκρισις μεταξὺ δικαίου καὶ ἠθικῆς δὲν ἀπαντᾷ παρὰ τῷ Hobbes. Βλ. *De Cive*, sect. I, c. III, § XXXI : «*Legem naturalem eandem esse cum lege morali, consentiunt omnes scriptores*».

⁵ Βλ. *De Cive*, sect, I, c. III, § XXV «*Porrò quandoquidem leges*

εἶναι τὸ *praecceptum*, δι' οὗ ὁ λόγος ἐπιβάλλει εἰς τοὺς ἀνθρώπους, νὰ ἀπέχῃσι παντός, ὅπερ ἄγει εἰς τὴν καταστροφὴν τῆς ζωῆς αὐτῶν, ἢ ἀφαιρῇ τὰ μέσα τῆς συνεχίσεως αὐτῆς, νὰ πράττωσι δὲ πᾶν ὅ,τι συντελεῖ εἰς τὴν συντήρησιν αὐτῶν ¹.

Ὡστε θέτει καὶ ἑνταῦθα ὁ Hobbes ὡς βάσιν τὸν ἐγωϊσμόν, οὐχὶ ὅμως τὸν τυφλόν, ἀλλὰ τὸν λελογικευμένον ² καὶ συνετόν.

Δύο τρόπους δύναται τις νὰ φαντασθῇ, κατὰ τὸν Hobbes, πρὸς παρεμπόδισιν τῆς παγκοσμίου καταστροφῆς, ἢ τὴν ἄμυναν ἐκάστου ἐναντίον τῶν κατ' αὐτοῦ προσβολῶν, ἢ τὴν εἰρήνην. Ἡ ἐκλογή αὐτῶν ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἀποτελεσματικότητος ἐκάστου διὰ τὴν καλύτεραν ἐξασφάλισιν τῆς συντηρήσεως.

Ἡ ἄμυνα ὅμως δὲν ἐξαφανίζει τὸν πόλεμον. Διὰ τοῦτο ὁ λόγος ἐπιτάσσει εἰς ἕκαστον, ὅπως ἐπιδιώξῃ τὴν εἰρήνην, ἐφ' ὅσον ἐλπίζει νὰ ἐπιτύχῃ αὐτήν ³. Διότι θὰ ἦτο, λέγει, παράλογον νὰ ὑποστηρίξωμεν ὅτι ὁ πόλεμος τείνει εἰς τὴν διατήρησιν τῆς ἀνθρωπότητος, ἢ δὲ εἰρήνη εἰς τὴν καταστροφὴν αὐτῆς ⁴. Λοιπὸν ἡ συντήρησις δέον νὰ ἐπιτευχθῇ διὰ τῆς εἰρήνης, ὅσάκις δὲ τοῦτο εἶναι ἀδύνατον, θὰ καταφύγωμεν κατ' ἀνάγκην εἰς τὴν ἄμυναν ⁵.

naturae nihil aliud sunt, praeter dictata rectae rationis. . . . Naturae autem quas vocamus leges cum nihil aliud sint, quam conclusiones quaedam ratione intellectae, de agentis et omitendis», § XXXIII. Πρὸβλ. Leviathan, c. XIV.

¹ Βλ. *Leviathan*, c. XIV. Ἡ αὐτοσυντήρησις δὲν ἀφορᾷ μόνον εἰς τὴν ζωὴν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν σωματικὴν ἀνεργαιότητα, ἐπὶ δὲ πλέον καὶ εἰς τὰ προϊόντα τῆς ἐργασίας τοῦ ἀνθρώπου.

² Τὸν λόγον νοεῖ βεβαίως ὁ Hobbes κατὰ τὴν ἐμπειρικὴν φιλοσοφίαν, οὐχὶ δὲ ὑπὸ τὴν ὀρθολογιστικὴν καὶ μεταφυσικὴν ἔννοιαν.

³ *De Cive*, sect. I, c. I, § XV.

⁴ Βλ. *Leviathan*, c. XV.

⁵ Βλ. *Leviathan*, c. XIV, *De Cive*, sect. I, c. II, § II: «quando autem haberi non potest, auxilia undecunque quaerere; et illis uti licitum esse».

“Ὡστε ὁ πρῶτος θεμελιώδης φυσικὸς νόμος (*lex naturalis*) διατυπώσεται ὡς ἀκολουθῶς : «Ἀναζητήσον καὶ ἐπιδιώξον τὴν εἰρήνην»¹.

Πάντες οἱ ἄλλοι κανόνες ἀκολουθοῦσιν, ὡς ἀναγκαῖα συνέπεια, τὸν θεμελιώδη τοῦτον νόμον, οὗτινος ἀποτελοῦσι τρόπον τινὰ ἄρθρα². Ἀρθρον αὐτοῦ, τὸ καὶ σπουδαιότατον, ἀποτελεῖ ἡ ἀρχὴ «*pacta sunt servanda*», ἣτις στηρίζεται οὐχὶ ἐπὶ τῆς *lex civilis*, ἀλλ’ ἐπὶ τῆς *lex naturalis*³.

Ἰδῶμεν νῦν πῶς ὁ Hobbes ἄγεται εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ κοινωνικοῦ συμβολαίου, ὅπερ θέτει ὡς θεμέλιον τοῦ Κράτους καὶ τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας.

Ἐν τῇ φυσικῇ καταστάσει οὐδεμία ὑπάρχει ἀσφάλεια περὶ τηρήσεως τοῦ φυσικοῦ νόμου⁴. Αἱ συμβάσεις μεταξὺ τῶν ἀτόμων δὲν ἀρκοῦσι πρὸς ἐπιτυχίαν τῆς εἰρηνικῆς μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων διαβιώσεως, διότι στεροῦνται αὐταὶ τῶν ἐγγυήσεων ἐκείνων, αἵτινες ἀπαιτοῦνται, ὅπως καταστῇ ἀδύνατος ἡ παραβίασις αὐτῶν. Αἱ συμβάσεις, λέγει, εἶναι «λέξεις καὶ ἀέρας» (*words and breath*), ἄνευ τοῦ δημοσίου ξίφους, δηλαδή τῆς κυριαρχίας⁵. Ὑπὸ τοὺς ὄρους τούτους ἡ φυσικὴ κατάστασις ἀναιρεῖται ἀφ’ ἑαυτῆς, ὁ δὲ ἰσχυριζόμενος, ὅτι δύναται νὰ παραμείνῃ ἐν τῇ φυσικῇ καταστάσει, ἀντιφάσκει πρὸς ἑαυτὸν (*contradicit sibimet ipsi*)⁶.

¹ Βλ. *Leviathan*, c. XIV, De Cive, sect. I, c. II, § II : «*Prima autem et fundamentalis lex naturae est. . . pacem quaere et persequere*».

² Βλ. *De Cive*, sect. I, c. II, § II.

³ Βλ. *De Cive*, sect. I, c. III, § I κ. ἐπ. : «*Legum naturalium derivatarum altera est pactum standum esse, sive fidem observandam esse*».

⁴ Βλ. *De Cive*, sect. I, c. V, § 1 : «*Inter arma silere leges*».

⁵ Βλ. *Leviathan*, c. XVIII.

⁶ Βλ. *De Cive*, sect. I, c. I, § XIII : «*Quicumque igitur manendum eo flatu censuerit, in quo omnia liceant omnibus contradicit sibimet ipsi*».

Κατ' ἀνάγκην λοιπὸν ἀγόμεθα εἰς τὴν ἴδρυσιν τοῦ Κράτους, ἢ τῆς πολιτικῆς κοινωνίας, ἣτις μόνη δύναται νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν τήρησιν τῆς *lex naturalis*.

Ἐνταῦθα ὁ Hobbes εἰσάγει νέον τι στοιχεῖον, τὸν φόβον, ὅστις εἶναι μεταξὺ τῶν παθῶν ὁ μόνος διαθέτων τοὺς ἀνθρώπους, ὅπως μὴ παραβιάξωσι τοὺς νόμους ¹. Ἐνῶ πάντα τὰ ἄλλα πάθη κρατοῦσι τὸν ἄνθρωπον κεχωρισμένον ἀπὸ τῶν ὁμοίων αὐτοῦ, ὁ φόβος ἀποτελεῖ συνεκτικὸν δεσμὸν μεταξὺ αὐτῶν καὶ αἰτίαν τῆς συμπήξεως κοινωνίας ². Ὑπὸ τὸ κράτος κοινῶν κινδύνου τὰ ἄτομα ἐνοῦνται πρὸς ἀλλήλα, διὰ τὴν ἀντιμετώπισιν αὐτοῦ. Ἡ ἔνωσις ὅμως αὕτη εἶναι προσωρινή, καὶ διαλύεται εὐθὺς ὡς ὁ κίνδυνος παρέλθῃ.

Μόνον μία ἔνωσις εἶναι διαρκῆς καὶ αἰωνία, τὸ Κράτος. Ὁ δὲ φόβος, ἀποτελῶν τὴν αἰτίαν τῆς ἐνώσεως ταύτης, μεταβάλλεται εἰς πρόσταγμα, ὅπερ θὰ ἠδύνατο νὰ διατυπωθῇ οὕτω. Πάντες ὀφείλουσι νὰ πραγματοποιήσωσι τὸ Κράτος. Συγχρόνως ὅμως ὁ φόβος ἀποτελεῖ καὶ τὸ ἔρρισμα τρόπον τινὰ τοῦ Κράτους. Τὰ ἄτομα ἐνοῦνται εἰς τὴν κοινωνίαν αὐτὴν καὶ ὑποβάλλονται εἰς τὴν ἐξουσίαν, ἣτις δέον νὰ ἔχῃ τόσην μεγάλην δύναμιν, ὥστε νὰ ἐμπνέῃ τὸν τρόπον εἰς ἐκείνους, οἵτινες θὰ ἤθελον νὰ διαρρήξωσι τοὺς δεσμοὺς τῆς ἐνώσεως αὐτῆς ³. Τοῦτο εἶναι κατὰ τὸν Hobbes τὸ Κράτος, «ἐν πρόσωπον, ὅπερ ὀνομάζεται *Civitas* καὶ *Respublica*, τοῦτο δὲ εἶναι τὸ μέγα *Leviathan*, ἢ, ἵνα ὁμιλήσω μετὰ σεβασμοῦ, ὁ θνητὸς Θεός, εἰς ὃν ὑπὸ τὴν σκέπην τοῦ ἀθανάτου Θεοῦ ὀφείλομεν τὴν εἰρήνην καὶ τὴν ἀσφάλειαν ἡμῶν. Διότι ἕνεκα τῆς εἰς αὐτὸ δοθείσης ἐξουσίας κατέχει τοῦτο τόσην δύναμιν, ὥστε διὰ τοῦ τρό-

¹ Βλ. *Leviathan*, c. XXVII.

² Βλ. *De Cive*. sect. I, c. I, § II: «*Statuendum igitur est, originem magnarum et diuturnarum, societatum non à mutua hominum benevolentia, sed a mutuo metu extitisse*».

³ Βλ. *De Cive*. sect. II, c. V, § III γ. ἔπ.

μου, ὃν ἐμπνέει, εἶναι ἱκανὸν νὰ κατευθύνῃ ἀπάντων τὰς βουλήσεις πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς εἰρήνης ἐν τῷ ἐσωτερικῷ καὶ τῆς ἀμοιβαίας βοήθειας διὰ τὴν ἀμυναν ἐναντίον τῶν ἐξωτερικῶν ἐχθρῶν »¹.

Κατὰ δύο τρόπους παράγεται ἡ ἐξουσία, εἴτε βία *per a c-quisitionem*², ὅπως συμβαίνει ἐν ταῖς περιπτώσεσι τῆς κατακτήσεως λαοῦ κινος, ἢ τῆς πατρικῆς ἐξουσίας, εἴτε *per institutionem*³, τουτέστι διὰ τῆς κοινῆς καὶ ἐλευθέρως συναινέσεως τῶν ἀτόμων, ὅποτε πρόκειται περὶ *ex nihilo* δημιουργίας τῆς ἐξουσίας ὑπὸ τῆς ἐλευθέρως βουλήσεως. Πάντοτε ὅμως ὑπάρχει ὁπωσδήποτε ποιά τις συναίνεσις ρητῆ ἢ σιωπηρὰ τῶν ὑποκειμένων εἰς τὴν ἐξουσίαν, καὶ ἐν αὐτῇ ἔτι τῇ περιπτώσει τῆς κατακτήσεως, ἐφ' ὅσον προηγεῖται αὐτῆς συνθηκολόγησις, δι' ἧς ὁ ἠττηθεὶς συναινεῖ νὰ γίνῃ δοῦλος τοῦ νικητοῦ ἐπ' ἀνταλλάγματι τῆς ζωῆς αὐτοῦ⁴.

Τὸ κοινωνικὸν συμβόλαιον ἐμφανίζεται ἐν τῷ συστήματι τοῦ Hobbes, ἵνα θεμελιώσῃ τὴν *per institutionem* δημιουργουμένην ἐξουσίαν, καὶ ἔχει ὡς ἀντικείμενον τὴν ἴδρυσιν τοῦ Κράτους καὶ τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας.

Διὰ τοῦ κοινωνικοῦ συμβολοίου τὰ ἄτομα ἐνοῦνται, ἵνα ἀποτελέσωσιν ἐν σῶμα, συγχρόνως δὲ ἐπέρχεται ἡ μεταβίβασις τοῦ συνόλου τῶν φυσικῶν δικαιωμάτων εἰς τὸν κυρίαρχον, ὅστις δύναται νὰ εἶναι ἐν ἄτομον ἢ ὁμὰς ἀτόμων⁵.

Σημειωτέον ὅτι τὸ συμβόλαιον τοῦτο δὲν συνάπτεται μεταξὺ τοῦ λαοῦ, θεωρουμένου ὡς συλλογικοῦ προσώπου, ἀφ' ἑνὸς καὶ τοῦ κυρίαρχου ἀφ' ἑτέρου, ἀλλὰ λαμβάνει χώραν μόνον μεταξὺ τῶν ἀτό-

¹ Βλ. Leviathan, c. XVII, πρὸβλ. De Cive, sect. II, c. V, § IX × ἐπ.

² Βλ. Leviathan, c. XX.

³ Βλ. Leviathan, c. XVIII.

⁴ Βλ. Leviathan, c. XX, De Cive, sect. I, c. I, § XV.

⁵ Ἐνοῦνται δηλαδὴ ἐν τῇ αὐτῇ πράξει καὶ συγχωνεύονται καὶ τὸ *pactum unionis* καὶ τὸ *pactum subietionis*.

μων πρὸς ἄλληλα. Ἡ ὑποταγή, λέγει, τῶν ἀτόμων εἰς τὴν βούλησιν ἑνὸς ἢ μιᾶς συνελεύσεως, ἢ ὑποταγή αὕτη, δι' ἧς σχηματίζεται «πραγματικὴ ἔνωσις πάντων ἐν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ προσωπικότητι», ἐπέρχεται διὰ τινος συμβολαίου «ἑνὸς ἑκάστου μετ' ἑνὸς ἑκάστου, δι' οὗ ἕκαστος λέγει εἰς ἕκαστον: Ἐγὼ ἐκχωρῶ τὴν ἐξουσίαν καὶ τὸ δικαίωμα μου τοῦ κυβερνᾶν ἑμαυτὸν εἰς τοῦτον τὸν ἄνθρωπον, ἢ εἰς ταύτην τὴν συνέλευσιν, ὑπὸ τὸν ὄρον, ὅπως καὶ σὺ ἐκχωρήσῃς εἰς αὐτοὺς τὴν ἐξουσίαν καὶ τὸ δικαίωμα τοῦ κυβερνᾶν σεαυτὸν»¹.

Σημειωτέον ὅτι ἐνταῦθα δὲν πρόκειται ἀληθῶς εἰπεῖν περὶ μεταβιβάσεως δικαιώματός τινος εἰς τὸν κυρίαρχον, ὅστις, ὡς πᾶς τις, κέκτηται ἤδη πρότερον φυσικὸν δικαίωμα ἐπὶ παντός, καὶ κατ' ἀκολουθίαν οὐδεμίαν θὰ εἶχεν ἀνάγκην συμβολαίου, ἵνα ἀποκτήσῃ νέον τι δικαίωμα, οὗτινος τυχὸν θὰ ἔστερεῖτο, ἀλλὰ πρόκειται περὶ ἀμοιβαία μεταξὺ τῶν ἀτόμων συναινέσει ἀπαρνήσεως τῶν φυσικῶν αὐτῶν δικαιωμάτων. Ἐκ τούτου δὲ ἀπορρέει ἡ ὑποχρέωσις τῶν συμβαλλομένων, ὅπως μὴ ἐμποδίσωσιν ἐκεῖνον, ὑπὲρ οὗ ἀπεξενώθησαν τῶν δικαιωμάτων αὐτῶν, νὰ ἀσκήσῃ τὸ δικαίωμα τῆς κυριαρχίας, δικαίωμα, ὅπερ ἄλλως τε ἐκ φύσεως ἔχει οὗτος ἐπ' αὐτῶν. Πρόκειται ἐν ἄλλαις λέξεσι περὶ παραιτήσεως ἀπὸ τοῦ δικαιώματος τῆς ἀντιστάσεως κατὰ τῆς κυρίαρχου ἐξουσίας, καὶ ἀπὸ τοῦ δικαιώματος τοῦ κυβερνᾶν ἑαυτὸν².

Τὸ κοινωνικὸν τοῦτο συμβόλαιον συνάπτεται μεταξὺ πάντων τῶν μελῶν κοινωνίας τινός, ἢ ἄλλως τῆς πλειοψηφίας αὐτῶν, τοῦ κυρίαρχου μηδὲνως λαμβάνοντος μέρος εἰς αὐτό. Ὅθεν ὁ κυρίαρχος δὲν θεωρεῖται ἐντολοδόχος τοῦ λαοῦ, καὶ κατ' ἀκολουθίαν κέκτηται οὗτος ἐξουσίαν ἐξ ἰδίου δικαίου, ἀπεριόριστον καὶ ἀναφαίρετον.

Ἡ θεωρία τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας καὶ τῆς ὑπὸ τοῦ λαοῦ μεταβιβάσεως αὐτῆς διὰ τοῦ κοινωνικοῦ συμβολαίου εἰς τὸν κυρίαρχον, περιέχει, ὡς λέγει, ἐν ἑαυτῇ ἀντίφασιν καὶ ἀποτελεῖ παραλογισμόν.

¹ Βλ. Leviathan, c. XVII.

² Βλ. Leviathan, c. XVII, De Cive, sect. I, c. V, § VII, XI.

Τοῦτο δὲ διότι ἐν τῇ φυσικῇ καταστάσει δὲν ὑφίσταται λαός, ἀλλ' ἀπλῶς πλῆθος ἀτόμων ¹, ὅπερ δὲν μεταβάλλεται εἰς λαόν, δηλονότι εἰς ὄργανωμένον σύνολον, εἰμὴ ἅμα τῇ ἐνώσει αὐτοῦ εἰς Κράτος, ὅποτε ἕμως ἔχει ἤδη συσταθῆ ἢ κυρίαρχος ἐξουσία, καὶ κατ' ἀκολουθίαν τὰ άτομα εὐθὺς ἅμα τῇ συγκροτήσει αὐτῶν εἰς λαόν εἶναι ἤδη ὑπῆκοοι τῆς ἐξουσίας αὐτῶν εὐρισκομένης ἤδη εἰς χεῖρας τοῦ κυριάρχου.

Ὅθεν τὸ κοινωνικὸν συμβόλαιον ἐξαντλεῖται ἐν τῇ συστάσει τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας. Μετὰ τοῦτο δὲ οὐχὶ πλέον ἢ βούλησις τῶν ὑπηκόων, ἀλλ' ἢ βούλησις τοῦ κυριάρχου ἀποτελεῖ δίκαιον, τῶν ἀτόμων ὑποχρεομένων « ad obedientiam absolutam et universalem ».

Ὁ κυρίαρχος, ξένος πρὸς τὴν σύμβασιν, οὐδεμίαν ἔχει ἀναλάβει ἔναντι τοῦ λαοῦ ὑποχρέωσιν ², ἢ δὲ ἐξουσία αὐτοῦ εἶναι ἀπεριόριστος. Ἡ ἀναγνώρισις εἰς τοὺς πολίτας, εἴτε ἀτομικῶς εἴτε συλλογικῶς, δικαιώματός τινος, ὅπερ νὰ ἔθτετε φραγμὸν εἰς τὸν κυρίαρχον, περιορίζον τὴν σφαιρὰν τῆς δράσεως αὐτοῦ, θὰ ἐσήμαινεν ἀναγνώρισιν πλειόνων κυριάρχων ἐν τῷ αὐτῷ Κράτει καὶ κατ' ἀκολουθίαν δικασμὸν τῆς κυριαρχίας τοῦ Κράτους ³.

Οὐδὲ κἂν συζήτησις ἐπιτρέπεται τῶν διαταγῶν τοῦ κυριάρχου, ὅστις τυγχάνει ἀνεύθυνος ⁴.

Τὸ ἀνεύθυνον ὅμως τοῦ κυριάρχου ἔναντι τῶν ὑπηκόων, ὅπως καὶ τὸ ἀπεριόριστον τῆς δράσεως αὐτοῦ, δέον νὰ νοηθῶσιν, ὡς θὰ ἦδον ἄμεσα ἴσως νὰ εἴπωμεν σήμερον, ἀπὸ νομικῆς μᾶλλον, ἢ ἀπὸ ἠθικῆς ἀπόψεως. Δὲν καταλήγει δηλαδὴ ὁ Hobbes εἰς τὸ δεσποτικὸν Κράτος, ἀλλ' ἀπλῶς εἰς τὸ ἀπολυταρχικόν. Τοῦτο δὲ διότι κατ' αὐτὸν ἢ δράσις τοῦ κυριάρχου, καίπερ μὴ δεσμευομένη ὑπὸ τῆς

¹ Βλ. De Cive, sect. II, c. VII, § VII.

² Βλ. Leviathan, c. XVIII.

³ Βλ. Leviathan, c. XXIX.

⁴ Βλ. De Cive, sect. II, c. VI, § XII, XIII.

βουλήσεως τοῦ λαοῦ διὰ τοῦ κοινωνικοῦ συμβολαίου, ἐξαρτᾶται οὐχ ἥττον ἐκ τοῦ σκοποῦ, δι' ὃν ἰδρύθη τὸ Κράτος, καὶ πρὸς πραγματοποίησιν τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ δέον νὰ ἀσκῆται.

Ἡ ὑποχρέωσις δὲ αὕτη θεμελιούται ἐπὶ τῆς «lex naturalis», ἣτις εἶναι ἀντανάγκασις τῆς Θείας βουλήσεως, εἰς ἣν ἐν τελευταίῳ βαθμῷ ἀνάγεται ὁ φυσικὸς νόμος¹. Τοῦ νόμου τούτου ἐρμηνευτῆς καὶ διάκονος εἶναι ὁ κυρίαρχος, ὅστις κατ' ἀκολουθίαν ἐν τῇ ἀσκήσει τῆς ἐξουσίας αὐτοῦ δὲν ἔχει νὰ δώσῃ λόγον, εἰμὴ εἰς τὸν Θεόν. Ἐφ' οἷονδήποτε πολίτευμα ἢ οὐσία τῆς ἐξουσίας εἶναι ἡ αὕτη. Πρὸς τὸ σύστημα τοῦ Hobbes συμβιβάζεται πᾶν εἶδος πολιτεύματος, ὅσον τὸ μοναρχικόν, ὅσον καὶ τὸ ἀριστοκρατικόν καὶ τὸ δημοκρατικόν. Τοῦτο ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς κρίσεως περὶ τοῦ καλυτέρου τρόπου τῆς ἐκπληρώσεως τῶν σκοπῶν τοῦ Κράτους. Ὁ Hobbes ὁμῶς προτιμᾷ τὴν μοναρχίαν².

§ 3. Ἡ θεωρία τοῦ John Locke³.

Καὶ παρὰ τῷ Locke ἀπαντῶσι τὰ αὐτὰ προβλήματα, ἅτινα καὶ παρὰ τοῖς προηγουμένοις συγγραφεῦσι, τουτέστι τὰ προβλήματα τοῦ φυσικοῦ δικαίου, τῶν φυσικῶν δικαιωμάτων καὶ τοῦ κοινωνικοῦ συμβολαίου, ὧντινων λύσιν προσπαθεῖ νὰ δώσῃ οὗτος ἐπὶ τῇ βάσει τῆς γενικῆς αὐτοῦ φιλοσοφίας⁴.

Ἡ φυσικὴ κατάστασις νοεῖται ὑπ' αὐτοῦ οὐχὶ ὡς προκοινωνική, ἀλλ' ὡς ἐξωπολιτειακὴ κατάστασις, λαμβάνεται δὲ *sub specie facti*. Εἶναι ἡ κατάστασις τοῦ ἀνθρώπου, ὅστις διαβιοῖ κατὰ φύσιν, ἐκτὸς τῆς πολιτικῆς κοινωνίας, δηλονότι ἐκτὸς τοῦ Κράτους καὶ τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας. Δὲν ἔχομεν δὲ ἀνάγκην πρὸς διαπίστωσιν αὐτῆς

¹ Βλ. Leviathan, c. XV, XXVII, XXXII. De Cive, sect I, c. IV, § 7 κ. ἐπ.

² Βλ. De Cive, sect. II, c. X, § III κ. ἐπ.

³ Βλ. ἀνωτέρω, τεύχος Α', σελ. 59 κ. ἐπ.

⁴ Περὶ τῆς γενικῆς φιλοσοφίας τοῦ Locke βλ. τὸ περίφημον ἔργον αὐτοῦ, Essay concerning Human Understanding, 1630.

νά ανατρέξωμεν εἰς τὴν ἱστορίαν ἢ τὴν προῖστορίαν, διότι καὶ σήμερον δυνάμεθα νά ἀνεύρωμεν περιπτώσεις τοιαύτης καταστάσεως. Οὕτως ἐν φυσικῇ καταστάσει διατελοῦσι σήμερον τὰ Κράτη, ἔστω καὶ ἐὰν ἔτι συνδέωνται πρὸς ἀλλήλα διὰ συμμαχίας, ἐφ' ὅσον δὲν ὑφίσταται ὑπεράνω αὐτῶν ἐξουσία τις, δυναμένη νά ὁυθμίξη τὰς μεταξὺ αὐτῶν σχέσεις. Ὡς παράδειγμα φέρει ὡσαύτως ὁ συγγραφεὺς τὴν περίπτωσιν ἐνὸς Ἑλβετοῦ καὶ ἐνὸς Ἰνδοῦ, οἵτινες συναντῶνται ἐν ἐσθίῳ τινὶ τῆς Ἀμερικῆς¹.

Ὅθεν ἡ φυσικὴ κατάστασις δὲν εἶναι προκοινωνική, ἀλλὰ κοινωνική, τῶν ἐν αὐτῇ ἀνθρώπων διαβιούντων ἐν κοινωνίᾳ, ἣν ὁ Locke ὀνομάζει φυσικὴν κοινωνίαν. Δὲν εἶναι δὲ αὕτη κατάστασις ἀγρίων, μὴ ὑπακούοντων εἰμὴ εἰς τὰς ἐπιταγὰς τοῦ ἐγωῖσμοῦ καὶ τῆς βίας καὶ ἐν διαρκεί πολέμῳ πρὸς ἀλλήλους διατελούντων, ἀλλὰ κατάστασις ἀνθρώπων, ὧν αἱ σχέσεις διέπονται ὑπὸ κανόνων τινῶν συμπεριφορᾶς, οἵτινες ἐμποδίζουσι τὴν ἀλληλοεξόντωσιν.

Τὸ σύνολον τῶν κανόνων τούτων εἶναι ἡ *lex naturalis*, ἣτις θεμελιοῦται ἐπὶ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ ὁρίζεται ὡς *dictamen rectae rationis*², ἔχει δὲ ὡς ἀπωτέραν πηγὴν τὸν Θεῖον νόμον. Ὁ φυσικὸς νόμος, γράφει ὁ Locke, πηγάζων ἐκ τοῦ λόγου, ὃν ὁ Δημιουργὸς ἔδωκε τοῖς πᾶσιν, εἶναι κεχαραγμένος «ἐν τῇ καρδίᾳ ἐκάστου διὰ τοῦ δακτύλου τοῦ Θεοῦ»³.

Πλὴν τοῦ φυσικοῦ δικαίου, ἀναγνωρίζει βεβαίως ὁ Locke εἰς τὸν ἐν τῇ φυσικῇ καταστάσει ἀνθρώπον καὶ φυσικὰ δικαιώματα· ταῦτα ὁμῶς ἀπορρέουσιν ἐκ τῆς *lex naturalis*.

¹ Βλ. Locke, *Two treatises on Government*, 1689, ch. I, § I, XI.

² Βλ. *Two treatises* κλπ., ch. I, § III. Ἐκ τῆς μελέτης τῆς γενικῆς αὐτοῦ φιλοσοφίας δύναται τις νά γνωρίσῃ ποίαν ἔννοιαν ἀποδίδει ὁ Locke εἰς τὸν λόγον.

³ Βλ. *Two treatises* κλπ., ch. I, § VIII, ch. III, § I. Ὁ λογικὸς νόμος κατὰ τὸν Locke ἀποτελεῖ τὴν λυδίαν λίθον τοῦ ἠθικῶς ὀρθοῦ, πρὸς ἣν δεόν νά συγκρίνωνται αἱ πράξεις καὶ οἱ πολιτικοὶ νόμοι, τοὺς κανόνας δ' αὐτοῦ

Οἱ ἄνθρωποι εἶναι φύσει ἐλεύθεροι καὶ ἴσοι πρὸς ἀλλήλους ¹. Ἡ ἐλευθερία ὁμως δὲν νοεῖται ὡς ἀνθαιρέτος καὶ ἀπεριόριστος ἐξουσία ἐνεργείας κατ' ἀρεσκείαν. Δὲν ταυτίζεται δηλαδή αὕτη πρὸς τὴν ἀσυδοσίαν ², ἀλλὰ νοεῖται ὡς ἡ ἀνεξαρτησία ἀπὸ πάσης ἀνθαιρέτου ἐξουσίας ³. Συνδέεται δὲ αὕτη πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς συντηρήσεως τοῦ ἀνθρώπου ⁴, καὶ κατ' ἀκολουθίαν ὁ ἄνθρωπος οὐ μόνον δὲν εἶναι ἐλεύθερος νὰ βλάβῃ ἑαυτόν, ἀλλὰ τοῦναντίον ὀφείλει νὰ ποιῆται τῆς ἐλευθερίας αὐτοῦ τὴν « εὐγενεστέραν » χρῆσιν, ἣν ἀπαιτεῖ ἡ συντήρησις αὐτοῦ ⁵.

Ὅθεν ἡ ἐννοια τῆς ἐλευθερίας συνδέεται πρὸς τὴν ἐννοιαν τοῦ νόμου ⁶, οὗ ἄνευ δὲν δύναται αὕτη νὰ ὑπάρξῃ. Καὶ ἡ μὲν φυσικὴ ἐλευθερία νοεῖται ὡς ἡ ὑποταγὴ εἰς τοὺς κανόνας τῆς *lex naturalis*, ἡ δὲ ἐλευθερία ἐν τῇ πολιτικῇ κοινωνίᾳ δηλαδή ἐν τῷ Κράτει νοεῖται ὡς ἡ ὑποταγὴ εἰς τοὺς νόμους οὐχὶ τοὺς ἀνθαιρέτους, ἀλλὰ τοὺς κοινῇ συναινέσει τεθειμένους ⁷.

Ἐν τῇ φυσικῇ καταστάσει ἕκαστος ἔχει δικαίωμα, πηγάζον ἐκ τοῦ φυσικοῦ νόμου, οὐ μόνον νὰ διεκδικῇ τὰ ἀγαθὰ αὐτοῦ, δηλαδή τὴν ζωὴν, τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν περιουσίαν αὐτοῦ, κατὰ παντός, ἀλλ' ἐπὶ πλεόν καὶ νὰ κρίνῃ καὶ τιμωρῇ πάντα παραβάτην τῆς *lex naturalis* καὶ ἐν ἣ ἔτι περιπτώσει ἡ παράβασις ἐγένετο μόνον ἐπὶ ζημίᾳ τρίτου ⁸.

φανεροὶ ἡμῖν ὁ Θεὸς εἴτε διὰ τοῦ φωτὸς τῆς φύσεως, ὅπερ εἶναι ὁ φυσικὸς νόμος, εἴτε διὰ τοῦ φωτὸς τῆς Ἀποκαλύψεως. Βλ. *Essay κλπ.*, ἔθ' ἄνωτ., I. II. ch, XXVII, § 8.

¹ Βλ. *Two treatises κλπ.*, ch. I, § I—III.

² Βλ. ch. I, § III, ch. III, § I.

³ Βλ. ch. III, § II.

⁴ Βλ. c. III § II.

⁵ Βλ. ch, I, § III.

⁶ Βλ. ch. I, § I, ch. IV, § IV. Πρὸβλ. *Essay κλπ.*, I. II, ch XXVIII, § 5.

⁷ Βλ. ch. III, § 1.

⁸ Βλ. ch. I, § IV, V, VII, ch. VI, § XI.

Ἐὰν πάντες ἦσαν ἱκανοὶ νὰ ἔχωσι πλήρη συνείδησιν τῶν κανόνων τοῦ φυσικοῦ νόμου καὶ νὰ ὀυθμίζωσιν ἐπὶ τῇ βάσει τούτων τὰς πράξεις αὐτῶν, ἡ φυσικὴ κατάστασις θὰ ἦτο ὁ γήϊνος παράδεισος, καὶ οὐδέποτε ἡ ἀνθρωπότητα θὰ ἐξήρχετο αὐτοῦ¹.

Ἄλλὰ τὸ λογικὸν παρὰ πολλοῖς τυγχάνει περιορισμένον, ὑφίσταται δὲ ἀφ' ἑτέρου τὸ μὲν ἡ κακία τινῶν, τὸ δὲ ἡ ἀδυναμία ἄλλων, ἵνα ἀντισταθῶσιν εἰς τὰς ὑπαγορεύσεις τῶν παθῶν καὶ τοῦ συμφέροντος αὐτῶν, ὥστε νὰ ἀφίσωσι νὰ κυριαρχήσῃ ὁ λόγος².

Τὸ κύριον δὲ ἐλάττωμα τῆς φυσικῆς καταστάσεως ἔγκειται ἐν τῷ ὅτι τὸ ἄτομον παρομένει ὡς δικαστὴς ἐν ταῖς ἰδίαις αὐτοῦ ὑποθέσεσι, δεδομένου ὅτι ἕκαστος ἀναγνωρίζεται ὡς δικαστὴς καὶ ἐκτελεστὴς τοῦ νόμου τῆς φύσεως³. Οὕτω δὲ ἡ ἀπόλαυσις τῶν δικαιωμάτων καθίσταται ἀβεβαία, τῆς ἀναγνωρίσεως καὶ προστασίας αὐτῶν οὔσης ἐγκαταλελειμμένης εἰς τὴν ἀτομικὴν πρωτοβουλίαν, δούλην πολλάκις τῆς ἀγνοίας, τῶν παθῶν καὶ τοῦ συμφέροντος⁴.

Ἐνεκα τούτου ἡ φυσικὴ κατάστασις εὐκόλως δύναται νὰ ἐκφυλισθῇ καὶ νὰ καταλήξῃ εἰς κατάστασιν πολέμου⁵.

Πρὸς θεραπείαν τῶν μειονεκτημάτων τούτων ἡ ἀνθρωπότης ἐξῆλθε τῆς φυσικῆς καταστάσεως καὶ συνέστησε πολιτικὴν κοινωνίαν, ἦτοι Κράτος⁶.

Τοῦτο δὲ ἐπετεύχθη διὰ τοῦ κοινωνικοῦ συμβολαίου, δηλονότι διὰ τῆς κοινῆς καὶ ἀμοιβαίας πρὸς ἀλλήλους συναινέσεως τῶν ἀτόμων.

Ὅθεν ἡ πραγματικὴ αἰτία τῆς συστάσεως τῆς πολιτικῆς κοινωνίας εἶναι ψυχολογική. Εἶναι ἡ συνείδησις τῆς ἀνάγκης τῆς ἐξόδου ἐκ τῆς φυσικῆς καταστάσεως.

¹ Βλ. ch. VIII, § VII.

² Βλ. ch. VIII, § III.

³ Βλ. ch. I, § X, ch. VIII, § IV.

⁴ Βλ. ch. VIII, § I.

⁵ Βλ. ch. II, § IV.

⁶ Βλ. ch. II, § VI, ch. VII, § I.

Ἡ νομικὴ ὁμῶς αἰτία αὐτῆς, εἶναι ἡ σύμβασις. Τὸ νομικὸν ἐν ἄλλαις λέξεσι θεμέλιον τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι ἄλλο, κατὰ τὸν Locke, εἰμὴ ἡ κοινὴ συγκατάθεσις. Αὕτη ἀποτελεῖ τὸν μόνον τίτλον τῆς ἐξουσίας¹.

Σημειωτέον ὁμῶς ὅτι κατ' αὐτὸν οὐχὶ πᾶν εἶδος συμφωνίας θέτει τέλος εἰς τὴν φυσικὴν κατάστασιν, ἀλλὰ μόνον ἡ συμφωνία, δι' ἧς οἱ ἄνθρωποι εἰσέρχονται οἰκειοθελῶς εἰς πολιτικὴν κοινωνίαν καὶ συνιστῶσιν οὕτω πολιτικὸν σῶμα².

Τὸ κοινωνικὸν τοῦτο συμβόλαιον συνίσταται ἐν τῇ ἀμοιβαίᾳ μεταξὺ τῶν μελῶν κοινωνίας τινὸς συμφωνίᾳ³, δι' ἧς ἕκαστος ἀναθέτει τὴν φυσικὴν αὐτοῦ ἐξουσίαν εἰς τὰς χεῖρας τῆς οὕτω ἰδρυθείσης πολιτικῆς κοινωνίας, τουτέστι τοῦ λαοῦ, νοουμένου ὡς πολιτικοῦ σώματος. Οὕτω τὸ σῶμα τοῦτο ἀποκτᾷ τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν, τὴν κυριαρχίαν⁴.

Αἱ ἀποφάσεις τοῦ σώματος αὐτοῦ θὰ ἔδει λογικῶς νὰ λαμβάνωνται ὁμοθυμῶς, δηλαδὴ κατὰ παμψηφίαν. Ἡ πρακτικὴ ὁμῶς ἀδυναμία ἐπιτεύξεως αὐτῆς, ἄγει τὸν Locke εἰς τὴν ἀποδοχὴν τῆς ἀρχῆς τῆς πλειοψηφείας⁵, ἣν δικαιολογεῖ οὗτος κατὰ τὸν ἀκόλουθον περίεργον πράγματι ἀπὸ νομικῆς ἀπόψεως συλλογισμόν. «Ἀφοῦ ἡ κοινωνία, λέγει, ἀποτελεῖ σῶμα, τὸ δὲ σῶμα τοῦτο πρέπει νὰ κινῆται κατὰ τινὰ τρόπον, θὰ κινήθῃ κατ' ἀνάγκην πρὸς τὸ μέρος, πρὸς

¹ Βλ. ch. VII, § I.

² Βλ. ch. I, § XI. Οὕτως αἱ διάφοροι συμβάσεις, αἵτινες θὰ ἠδύναντο νὰ συναρθῶσι μεταξὺ τοῦ Ἑλβετοῦ καὶ τοῦ Ἰνδοῦ ἐν τῇ ἐρήμῳ τῆς Ἀμερικῆς, καίπερ δεσμεύουσαι τούτους, δὲν θὰ ἔθετον τέλος εἰς τὴν φυσικὴν αὐτῶν κατάστασιν. Σημειωτέον ὅτι αἱ συμβάσεις εἶναι νοηταὶ καὶ κατὰ τὴν φυσικὴν ἔτι κατάστασιν, ἅτε τῆς ἀρχῆς *pacta sunt servanda* ἀποτελούσης ἀξίωμα τοῦ φυσικοῦ νόμου. Βλ. ch. I, § XI. Ὡστε ὁ Locke δὲν περιπίπτει ἐν τῷ φαύλῳ κύκλῳ, περὶ οὗ ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος.

³ Βλ. c. VII, § VIII.

⁴ Βλ. ch. VII, § I.,

⁵ Βλ. ch. VII, § I—II

ὁ θὰ σύρη αὐτὸ ἢ μεγαλυτέρα δύναμις, τουτέστιν ἢ συναίνεσις τοῦ μεγαλυτέρου ἀριθμοῦ. Διότι ἄλλως δὲν θὰ ἠδύνατο τοῦτο νὰ ἐνεργήσῃ, ἢ νὰ ἐξακολουθήσῃ νὰ εἶναι σῶμα. Ἐκαστος ἄρα εἶναι ὑποχρεωμένος, ἔνεκα τῆς συναίνεσεως αὐτοῦ νὰ συμμορφωθῇ πρὸς τὰς πράξεις καὶ ἀποφάσεις τοῦ μεγαλυτέρου ἀριθμοῦ, αἵτινες θεωροῦνται ὡς πράξεις καὶ ἀποφάσεις πάντων. Ὁ νόμος τῆς φύσεως καὶ ὁ λόγος ἐπιτάσσει τοῦτο».¹

Ἡ ἀρχὴ αὕτη τῆς ἀπλῆς πλειοψηφίας ἰσχύει κατὰ γενικὸν κανόνα, πλὴν τῶν περιπτώσεων, καθ' ἃς πολιτικόν τι σῶμα ἀπεφάσισε ὁδηγῶς ὅτι θὰ ἰσχύσῃ ἢ θέλησις ἔτι μεγαλυτέρου ἀριθμοῦ².

Σημειωτέον ὅτι εἰς τὴν οὕτω συσταθεῖσαν κοινωνίαν δύνανται μεταγενεστέρως νὰ εἰσέλθωσι τῇ βουλήσει αὐτῶν νέα μέλη³, ὅποτε ἡ ἀπλῆ πρὸς ἔνωσιν ἐν πολιτικῇ κοινωνίᾳ συναίνεσις αὐτῶν θεωρεῖται ὡς περιλαμβάνουσα καὶ τὴν ἀποδοχὴν πάντων τῶν ὄρων τοῦ ἀρχικοῦ συμβολαίου, καθ' ἀκολουθίαν καὶ τῆς ἀρχῆς τῆς πλειοψηφίας⁴. Δὲν ἀπαιτεῖται δὲ ὁδητὴ συναίνεσις, ἀλλ' ἀρκεῖ καὶ σιωπηρὰ συναίνεσις, τεκμαιρομένη *re et actis*⁵.

Ὅθεν ἡ πολιτικὴ κοινωνία θεμελιούται ἐπὶ τῆς συναίνεσεως ἐκάστου ἀτόμου· αὐτὸς δὲ εἶναι ὁ εἰρηνικὸς τρόπος τῆς ἰδρύσεως αὐτῆς.

Δὲν παραγνωρίζει βεβαίως ὁ Locke ὅτι πολλάκις συμβαίνει, ὥστε τὰ άτομα, παρὰ τὴν θέλησιν αὐτῶν, νὰ ὑποβληθῶσιν ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν Κράτους τινὸς διὰ κατακτήσεως. Τοῦτο ὅμως δὲν ἀποτελεῖ θεμιτὸν τρόπον ὑποταγῆς εἰς τὸ Κράτος. Ὁ μόνος θεμιτὸς τρόπος εἶναι ἡ ἔλευθέρα συναίνεσις τῶν ἀτόμων⁶.

¹ Βλ. ch. VII, § II.

² Βλ. ch. VII, § V.

³ Βλ. ch. VI, § XIII.

⁴ Βλ. ch. VII, § V.

⁵ Βλ. ch. VII, § XXV κ. ἐπ.

⁶ Βλ. ch. VII, § X, XVIII.

Ἡ πολιτικὴ αὕτη κοινωνία συνιστᾷ τὸ Κράτος¹, ὅπερ δέον νὰ μὴ συγχέηται οὔτε πρὸς τὴν δημοκρατίαν, οὔτε πρὸς ἄλλην τινὰ μορφήν κυβερνήσεως.

Ἡ μορφή τῆς κυβερνήσεως ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς θελήσεως τῆς πολιτικῆς κοινωνίας, ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἐκ τῆς θελήσεως τῆς πλειοψηφίας².

Ὅθεν δύναται ὁ λαὸς νὰ ἀσκήσῃ ὁ ἴδιος τὴν κυριαρχίαν κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς πλειοψηφίας, ὅποτε ἔχομεν δημοκρατίαν, δύναται ὁμοίως οὗτος νὰ μεταβιβάσῃ αὐτὴν εἰς μικρὸν τινα ἀριθμὸν προσώπων, ὅποτε ἔχομεν ὀλιγαρχίαν, τέλος δὲ δύναται νὰ μεταβιβάσῃ αὐτὴν εἰς ἓν πρόσωπον, ὅποτε ἔχομεν μοναρχίαν, κληρονομικὴν μὲν, ὡσαύτως ἢ ἐξουσία μεταβιβάσθη εἰς ἓνα καὶ τοὺς κληρονόμους αὐτοῦ, αἰρετὴν δὲ μοναρχίαν, ὡσαύτως ἢ ἐξουσία μεταβιβάζεται εἰς ἓν ἄτομον διὰ βίου. Εἶναι τέλος δυνατόν τὰ τρία ταῦτα εἶδη τῶν πολιτευμάτων νὰ συνδυασθῶσι πρὸς ἄλληλα, ὅποτε καταλήγει τις εἰς τὰ μίκτὰ πολιτεύματα³.

Ὅθεν τὸ κοινωνικὸν συμβόλαιον, ἀναλυόμενον, περιλαμβάνει ἀφ' ἑνὸς μὲν ἓν *pactum unionis*, δι' οὗ ἰδρύεται ἡ πολιτικὴ κοινωνία, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἓν *pactum subiectionis*, δι' οὗ ἕκαστος ὑποβάλλεται εἰς τὴν βούλησιν τῆς πολιτικῆς κοινωνίας, δηλαδὴ πράγματι εἰς τὴν βούλησιν τῆς πλειοψηφίας. Ἀλλ' ὑφίσταται καὶ τρίτον τι *pactum*, δι' οὗ ἰδρύεται ἡ κυβέρνησις, καυτέστιν ἡ πολιτικὴ ἐξουσία ὑπὸ τὴν ὑποκειμενικὴν, ἣς εἵπωμεν οὕτω, σημασίαν αὐτῆς, *pactum subiectionis* καὶ τοῦτο, ἢ μᾶλλον *pactum auctoritatis*, δυνάμει δὲ αὐτοῦ τὸ κοινωνικὸν σύνολον ὑποτάσσεται εἰς τὴν ἐξουσίαν *in concreto*.

Ἐὰν ὁμοίως ἐξετάσῃ τις προσεκτικώτερον τὸ κοινωνικὸν συμβόλαιον κατὰ τὸν Locke, θὰ ἴδῃ ὅτι τοῦτο κυρίως συνίσταται πράγματι εἰς ἓν *pactum*, τὸ *pactum subiectionis*, δι' οὗ συνιστᾶται ἡ

¹ Βλ. ch. IX, § II.

² Βλ. ch. IX, § I, ch. VII, § XII.

³ Βλ. ch. IX, § I.

κυβέρονησις, τοῦ pactum unionis μὴ ἔχοντος οὐσιαστικὴν σημασίαν ¹.

Σημειωτέον ὅτι ὁ Locke, ἂν καὶ θεωρῇ τὴν πολιτικὴν κοινωνίαν ὡς σῶμα, οὐχ ἥτιον δὲν φαίνεται ἀποδίδων σημασίαν εἰς αὐτὴν. Δὲν φαίνεται δηλαδὴ προτιθέμενος νὰ καθιερώσῃ ὀργανικὴν τινα περὶ πολιτείας θεωρίαν, καὶ δὲν θεωρεῖ τὴν πολιτείαν ὡς ἔχουσαν ἀποστολὴν νὰ ἐκτείνῃ τὴν δρᾶσιν αὐτῆς ἐφ' ἀπασῶν τῶν ἐκδηλώσεων τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἡ περὶ πολιτείας θεωρία τοῦ Locke ἔχει ὡς βάσιν τὸν individualismus καὶ ὄχι τὸν universalismus.

Πράγματι, ὡς εἶπομεν ἤδη, σκοπὸς τῆς ἰδρύσεως τῆς πολιτικῆς κοινωνίας εἶναι ἡ θεραπεία τῶν μειονεκτημάτων τῆς φυσικῆς καταστάσεως, ὧντινων τὸ κύριον συνίσταται ἐν τῷ γεγονότι ὅτι ἕκαστος ἐτύγγανε δικαστῆς καὶ ἐκτελεστῆς τοῦ φυσικοῦ νόμου, καὶ κατ' ἀκολουθίαν δικαστῆς ἐν ταῖς ἰδίαις αὐτοῦ ὑποθέσεσιν. Ὅθεν ἀντικείμενον τοῦ κοινωνικοῦ συμβολαίου ἀποτελεῖ, κατὰ τὸν Locke, ἡ ὑπὸ τῶν ἀτόμων ἀπαλλοτριώσις τῆς ἐξουσίας ταύτης ἀκριβῶς τοῦ κρίνειν καὶ ἐκτελεῖν τὸν φυσικὸν νόμον ², καὶ οὐχὶ ἡ ἀπαλλοτριώσις ἀπάντων τῶν φυσικῶν δικαιωμάτων, ἅτινα τὸ ἄτομον εἶχεν ἤδη ἐν τῇ φυσικῇ καταστάσει. Τοῦτο δὲ διότι ὁ Locke, ἀντιθέτως πρὸς τὸν Grotius, δὲν παραδέχεται ὅτι ὁ ἄνθρωπος δύναται νὰ ἀπαλλοτριώσῃ ἅπαντα τὰ φυσικὰ αὐτοῦ δικαιώματα καὶ νὰ γίνῃ δούλος τοῦ κυριάρχου ³.

Λοιπὸν, πλὴν τοῦ ὡς ἄνω δικαιώματος, τὰ λοιπὰ δικαιώματα ἐξακολουθοῦσιν ὑφιστάμενα καὶ ἐντὸς τῆς πολιτικῆς κοινωνίας. Τοῦτ' αὐτὸ δὲ πρόπει νὰ εἴπωμεν καὶ διὰ τὴν *lex naturalis*, ἧς οἱ

¹ Βλ. ch. VII, § VIII, πρὸβλ. § V

² Βλ. ch. VI § XIII, πρὸβλ. § XI, ch. VIII, § III.

³ Βλ. ch. X, § II, ἐνθα λέγει ὅτι τὸ ἄτομον δὲν δύναται νὰ μεταβιβάσῃ πλέον τοῦ οὗ ἔχει δικαιώματος, ἡ δὲ πολιτικὴ ἐξουσία δὲν δύναται νὰ ἔχῃ πλείονα τῶν ὧν τὰ ἄτομα ἔχουσι δικαιώματα.

κανόνες δὲν κατηργήθησαν διὰ τῆς ἰδρύσεως τοῦ Κράτους, ἀλλ' ἔξακολουθοῦσι καὶ οὗτοι ὑφιστάμενοι « ὡς κανόνες αἰώνιοι » ¹.

Κατ' ἀκολουθίαν ἡ μετάβασις ἀπὸ τῆς φυσικῆς καταστάσεως εἰς τὴν πολιτειακὴν δὲν ἐπιφέρει οὐσιώδη μεταβολὴν εἰς τὴν νομικὴν κατάστασιν τῶν ἀτόμων. Μεταβάλλεται μόνον ὁ τρόπος τῆς προστασίας τῶν δικαιωμάτων, ἧτις ἀπὸ τῶν ἀτόμων ἀνατίθεται εἰς τὸ Κράτος. Ὑφίσταται λοιπὸν ὑπὲρ τῶν ἀτόμων σφαῖρά τις ἐλευθερίας δράσεως ἀπαραβίαστος, ἣν τὸ Κράτος ὀφείλει νὰ σεβασθῇ.

Ἡ κρατικὴ δράσις δέον νὰ τείνῃ εἰς τὸ γενικὸν συμφέρον, ὅπερ συνίσταται ἀκριβῶς ἐν τῇ πραγματοποιήσει τῆς κοινῆς ἀσφαλείας, τῆς ἡσυχίας καὶ τῆς εἰρηνικῆς ἀπολαύσεως τῶν φυσικῶν δικαιωμάτων, τουτέστι τῆς ζωῆς, τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς περιουσίας ².

Πᾶσα καθ' ὑπέρβασιν ἀπὸ τῶν ἀνωτέρω κανόνων ἐνέργεια τοῦ Κράτους ἀποτελεῖ αὐθαιρεσίαν.

Ὅσακις νῦν κυβέρνησις τις τυγχάνει αὐθαίρετος εἴτε *per titulum*, εἴτε *per exercitium*, δηλαδὴ εἴτε δὲν στηρίζεται ἐπὶ τῆς λαϊκῆς βουλήσεως, εἴτε παραβαίνει τὴν *lex naturalis* καὶ ἐνεργεῖ παρὰ τὸν σκοπὸν, δι' ὃν ἰδρύθη τὸ Κράτος, ὅσακις ἐν ἄλλαις λέξεσι παραβιάζει τὸ κοινωνικὸν συμβόλαιον, τὰ ἄτομα ἔχουσι δικαίωμα ἀντιστάσεως καὶ ἐπαναστάσεως.

¹ Βλ. ch. X, § II.

² Βλ. ch. XIII, § X, ch. VIII, § I.